

Дарибаева Р.Д.,* Сейдан Ж.Т., Ремизов В.А.

педагогика ғ.к., доцент, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
магистрант, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
философия ғ.д., профессор. Мәскеу мемлекеттік мәдениет институты, Мәскеу, Ресей
**ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ӘЛЕУМЕТТІК КЕДЕЙЛІК ФЕНОМЕНІ
ЖӘНЕ МӘСЕЛЕНІҢ ӨЗЕКТІЛІГІ**

Автор корреспондент: daribaeva_r57@mail.ru

Түйін: Мақаланың негізгі мақсаты - қоғамның аз қамтылған әлеуметтік дәрежесін сипаттайтын «кедейлік» ұғымын феномен ретінде зерттеп, проблеманың әлеуметтік мәнін ашу болып табылады. Себебі «кедейлік» феномені шетел зерттеушілері арқылы әлемдік деңгейде зерттелген аса күрделі ұғым. Алайда, біздің еліміздегі кедейшілік мәселесінің сипаты мен ерекшеліктері әлі де толық зерттеуді қажет етіп отыр. Мақаланың негізгі міндеті - «кедейлік» ұғымына жан-жақты түсінік беру. Сонымен қатар, мақалада еліміздегі және әлемдік масштабтағы кедейлік мәселесінің өзектілігі қаралады. Әлеуметтік бақылау және анализ талдау әдістерін қолдау арқылы алынған ақпараттар негізінде мәселенің әлеуметтік өзектілігі айқындалды. Кедейлікті әлеуметтік тұрғыдан проблема ретінде зерттеп, мәселені алдын алу және күресу жолдарын қарастыруға бастама ретінде ғылыми зерттеу жұмысы жасалды. Мақала мазмұнында кедейліктің бүгінгі қоғамдағы өзектілігін ашумен қатар, тақырыпты зерттеудің негізгі міндеттері де көрініс табады. Мақала «әлеуметтік кедейлік» мәселесін зерттеуге кіріспе ретінде ұсынылады.

Кілттік сөздер: кедейлік, өмір сүру деңгейі, жеке тұлға, әлеуметтік қамту, әл-аухат, психологиялық, тұрмыстық, физиологиялық, географиялық, тарихи, саяси.

Кіріспе. Біздің ортақ Отанымыз тәуелсіз Қазақстан - зайырлы, құқықтық, әлеуметтік мемлекет болғандықтан, мемлекеттің негізгі ұстанымы азаматтардың лайықты өмір сүруіне жан-жақты жағдай жасау болып табылады. Қазақстан Республикасының Конституциясының 1-бабының 1-ші бөлімінде: «мемлекеттің ең қымбат қазынасы - адам және оның өмірі, құқықтары мен бостандықтары.»-деп көрсетілген[1]. Ал адамның өмір сүру деңгейі әлеуметтік жағдайымен тікелей байланысты болады. Азаматтардың тұрмыстық және материалдық жағдайын жоғарылату, тұрғындарды толықтай әлеуметтік қамсыздандыру - кез-келген мемлекеттің әлеуметтік саясатының ең басты мақсаты болып табылады. Қоғам дамыған сайын адамдардың қажеттіліктері еселеніп, тиісінше әлеуметтік проблемалар да көбейе түседі.

Қай заманда болмасын жеке тұлғаның әлеуметтік-материалдық жағдайы адамның жалпы өміріндегі маңызды құбылыс бірі болып саналады. Себебі материалдық жағдай адамның өмір сүру сапасына әсер ететін негізгі фактор. Жалпылай алғанда адамның сапалы өмір сүруі «бірінші кезектегі тұрмыстық қажеттіліктерді» өтеумен анықталады. Олар: дұрыс тамақтану, жайлы баспаналы болу, жақсы киіну мен басқа да тұрмыстық қажеттіліктерді қанағаттандыру, салауатты өмір салтын ұстану мен гигиеналық тазалықты сақтау, білім алу және тұлғалық даму, тиімді демалу мен сапалы медициналық қызметтерді тұтыну және т.б. Яғни, аталған қажеттіліктерді қамтамасыз ету тұлғаның әлеуметтік және материалдық деңгейіне тікелей тәуелді екені айтпаса да түсінікті.

Әлеуметтік жұмыстың негізгі қызметі халықтың лайықты әлеуметтік қамтылуын қамтамасыз етіп, аз қамтылған немесе әлеуметтік қорғалмаған тұлғалармен және топтармен жұмыс жасау екені белгілі. Мемлекеттік саясаттағы «халықтың әлеуметтік жағдайын көтеру» мақсатын жүзеге асыру барысында негізгі халық пен билік арасындағы әрекет етуші субъект ретінде әлеуметтік қызмет мамандары елеулі рөл атқарады. Ал бүгінгі күні әлеуметтік қызметкерлердің негізгі жұмысы әлеуметтік аз қамтылған, кедейшілік шегіндегі тұлғалар мен әлеуметтік топтармен жұмыс жасау арқылы көрініс табады. Жоғарыда айтқандай халықтың әлеуметтік жағдайын көтеру және тұрақтандыру мемлекеттің әлеуметтік саясатының негізгі мақсаты болып табылады. Бұл мақсатқа жету

жолында екі фактор негізгі рөл атқарады:

- 1) мемлекеттің экономикалық әл-аухаты;
- 2) мемлекеттің жүргізетін тиімді әлеуметтік саясаты.

Тікелей айтқанда, халықтың әлеуметтік жағдайын көтеру және тұрақтандыру мақсатында стратегия жасау аса қиын, әрі күрделі процес. Оны сәтті іске асыру да үлкен жауапкершілік пен тәуекелді талап етері анық.

Теориялық талдау. Ғаламдық әлеуметтік мәселелердің ішінде ең өзекті проблеманың бірі - халықтың кедейлігі, төменгі күн көріс деңгейі болып табылады. Қазақстандағы кедейшілік проблемасын тек әлеуметтік мазмұнда ғана сипаттау дұрыс емес. Себебі мәселенің шиеленісуіне экономикалық, саяси, географиялық, табиғи және тарихи факторлар әсер етеді. Ал кедейлік көрсеткіштерін объективті өлшеу мәселенің қаншалықты деңгейде өзекті екенін анықтау үшін қажетті ең бірінші әрекет. Кедейлік шегіндегі халықты барлық жағынан қоғамның, мемлекеттің даму деңгейін тежейтін әлеуметтік субъект деп алсақ, мәселенің түпкі негізіне жетіп, кедейлікпен күрес ең бірінші кезектегі әлеуметтік проблема екеніне көз жеткіземіз. Кедейлік көптеген туындашы әлеуметтік мәселелердің бастауы болып саналады. Себебі, кедейлікке ұшыраған тұлғалар арасында қылмыс, маскүнемдік, физиологиялық және психологиялық сырқаттар, тұрмыстық зорлық-зомбылық, әлеуметтік кемшітушілік пен қақтығыстар деңгейлері салыстырмалы түрде жоғары. Сонымен қатар кедейлікке ұшыраған адамдар психологиясында девияциялық бұзылулар болып, салдары маскүнемдікке, нашақорлыққа, қаңғыбастыққа, тіпті суицидке дейін жеткізуі мүмкін[2].

Мәселеге әлеуметтік көзқараспен қарау үшін, алдымен мәселенің проблемалық сипатын анықтау қажет. Бұл жерде туындайтын негізгі әлеуметтік проблеманың өзегі – халықтың әлеуметтік аз қамтылу көрсеткіші. Түсінікті болу үшін бұқаралық тілде «халықтың кедейлігі» түсінігін қолданамыз. Анығырақ, кедейлік проблемасы негізгі зерттеу объектісі ретінде қарастырамыз.

Кедейшілік - тұлғаның әлеуметтік-экономикалық дамуы нәтижесінде қалаптасатын төменгі әлеуметтік сатаус. Кедейлік проблемасының қалыптасуына экономикалық, әлеуметтік, психологиялық, тұрмыстық, физиологиялық, географиялық, тарихи, саяси және т.б. факторлар әсер етеді.

Кедейлік - тұлға мен оны қоршаған орталардың өмір сүру сапасының барлық қырларын қамтитын әлеуметтік құбылыс. Кедейлік шегіндегі тұрмыстық жағдай дегеніміз – адам өзін және отбасын материалдық жағынан қамтамасыз ете алмай, азақ-түлік пен бірінші кезектегі тұрмыстық тұтыну бойынша деңгейлері бойынша ең төменгі норманы орындауға жетпейтін материалдық шамасы.

Қазіргі кездегі ғылыми әдебиеттерден кедейшіліктің сан алуан түрлі анықтамасын кездестіреміз. Әрбір зерттеуші өз зерттеу аргументтеріне сүйене отырып кедейлікті әр жақты қырынан, түрліше анықтамалар келтірген. Яғни, қазіргі кезде «кедейшілік» туралы нақты бір қалыптасқан ортақ ғылыми анықтама жоқ. Осы анықтамалардың ішінен үздік шыққан бірнешеуіне тоқталайық.

Кедейшілік - бірінші ретті физиологиялық қажеттіліктерін қанағаттандыруда қиыншылықтарға тап болған және Конституцияда қабылданған өмір сүруге деген құқықпен бостандықты толық қолдана алу мүмкіндігінен айырылған белгілі бір халықтың тобы[3].

Кедейшілік - тұрғындардың немесе отбасылардың белгілі бір бөлігі ең төменгі деңгейдегі ақшалай мүліктік және басқа да ресурстармен қамтамасыз етілуінің, дәлірек айтқанда өзінің жаратылыстану - физиологиялық, материалдық және рухани қажеттіліктерін қанағаттандыруының ең төменгі деңгейдегі әлеуметтік экономикалық жағдайы.

Кедейшілік - индивидтің қажетті құндылықтарын қанағаттандыра алмайтын экономикалық жағдайы[4].

Тәжірибелік бөлім. Жалпы кедейшілікті бірнеше ғылыми әдістер арқылы

қарастырып көрсетуге болады. Біз түрлі осы зерттеу мәселесімен айналысатын экономика, әлеуметтану, статистика салаларының талқылауларын қоса отырып, кедейшілікке анықтама беріп көрейік.

Экономикалық жағынан, кедейшілік - материалдық жетістіктерге толық қарама-қарсы, яғни өте төмен деңгейде өмір сүру және материалдық, рухани қажеттіліктері толық қамсыздандырылмаған.

Әлеуметтік қырынан, кедейлікті «әлеуметтік индикатор» ретінде қарастырады. Қоғамның жағдайы нашар тұлғаларына мемлекет тарапынан әлеуметтік көмек көрсету, мемлекеттік түрлі жеңілдіктер беру секілді шаралар арқылы көрініс табады.

Көп жағдайда кедейлік шегінде өмір сүретін тұрғындарға көп балалы отбасылар, жалғызбасты аналар, мүмкіндігі шектеулі және зейнет жасындағы қарттар жатқызылады. Соңғы кездерде жұмысқа жарамды аз жалақыға жұмыс жасайтын адамдар және жас мамандар мен жас отбасылардың ішінде де төмен тұрмыстық жағдайда өмір сүретіндер көбейген.

Мәселені әлеуметтік проблема ретінде проблемалық талдау төмендегі жағдайларды анықтаудан басталады:

- проблеманың өзектілігін айқындау;
- проблеманың туындау себептерін анықтау
- проблеманың нақты көрсеткіштерін есептеп, мониторинг жасау;
- проблеманы шешуге бақытталған қолданыстағы әлеуметтік жобалар мен жұмыстарды талдау;
- проблеманы шешу барысында туындаған негізгі шиеленісті анықтау;
- нәтижелерді анализдеу және болжау;
- кемшіліктер мен артықшылықтарды саралап қорытынды жасау.

Қорыта айтқанда, елімізде халықтың жартысына жуығы салыстырмалы кедейшіліктің зардабын тартуда. Мемлекетте кедейшілікпен күресу және халықтың өмір сүру деңгейін көтеруге бағытталған қазіргі қолданыстағы стратегиялық бағдарламалардың нәтижелерін ескере келе, төмендегідей негізгі ұлттық мақсаттарды бөліп атауға болады:

- біріншіден, халықты ұрақты әрі лайықты жұмыспен қамту саласында белсенді әлеуметтік саясат жүргізу, өндірістік сектор мен қызмет көрсету салаларында шағын және орта кәсіпкерлікті дамыту;
- екіншіден, әлемдік білім беру нормативтеріне сай интеграцияланған және жалпы еңбек нарығында бәсекеге қабілетті, білікті мамандар даярлауды қамтамасыз ету үшін білім беру жүйесінің озық ұлттық үлгісін жасау.
- үшіншіден, ауылды аймақтарды дамыту және ауыл халқының өмір сапасын дамыту мақсатында ауыл шаруашылығы мен шағын және орта бизнестің өркендеуіне жол ашу керек[5].

Біздің еліміз әлемдегі экономикасы дамыған елу елдің қатарына қосылғаны белгілі. Бірақ халық арасындағы әлеуметтік кедейлік пен тұрмыстық жетімсіздік мәселесі бүгінгі күнге дейін шиеленіскен күрделі проблемалардың бірі ретінде сақталып отырғаны жасырын емес. Соңғы жылдардағы экономикалық оң өзгерістерге қарамастан, «орта есеппен еліміздегі әр төртінші адам кедейшілік деңгейінде өмір сүреді» деген статистиканы көзіміз шалады. Қазақстан халқының жалпы табыс көлемі өсіп, жұмыссыздық деңгейі төмендеп, жалпы экономикалық өсу орын алғанымен, нақты тұрғындардың тұрмыс деңгейлеріне оң әсер еткені аса қатты байқалмайды[6]. Өтпелі экономикалық кезеңде туындаған әлеуметтік проблемалар қарапайым халықтың білім беру және денсаулық сақтау салаларының сапасы мен деңгейіне айтарлықтай теріс әсер етті. Экономикалық және тұрмыстық тоқырау қала мен ауылдық жерлерде де, оңтүстік және солтүстік, шығыс және батыс аймақтарында да анық байқалды. Елімізде кедейшілік проблемасының бар екенін толықтай мойындай отырып, оның нақты шешімдерін табу үшін түрлі бағытта жұмыстар жүргізілуде. 1997 жылы қабылданған «Қазақстан-2030» ұзақ мерзімді даму стратегиясында көрсетілгендей «денсаулық сақтау, білім беру және

қазақстандықтардың әл-ауқаты даму саласы» негізгі жеті басымдықтың бірі болып саналды[7]. Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың 2018 жылғы «Қазақстандықтардың әл-ауқатының өсуі: табыс пен тұрмыс сапасын арттыру» тақырыбындағы Жолдауында: «Әл-ауқатымыздың екінші бір сипаты – өмір сүру деңгейінің артуы. Білім берудің, денсаулық сақтау саласының, тұрғын үйдің сапасы мен қолжетімділігі, жайлы және қауіпсіз жағдайда өмір сүру мәселелері әрбір қазақстандық отбасына қатысты» деп атап көрсеткен[8].

Жоғарыда көрсетілген өзекті мәселелерді шешу жолында елімізде кедейшілік деңгейін төмендету мақсатында нақты жобалар қабылдауды қажет етеді.

Ашығын айтқанда, халықтың әлеуметтік қиындықтарға, материалдық кедейлікке ұшырауы дәл қазіргі уақытта Қазақстанға ғана емес, бүкіл әлем елдеріне тән болып отыр. Себебі, 2019 жылдың соңында Қытайда тіркелген «COVID-19» вирусты инфекциясының бүкіл әлемге жаппай таралуы көптеген жұмыс орындарының жұмысын тоқтатуы, нарықтық тұрақсыздық пен инфляция деңгейінің өсуіне алып келді.

Қорытынды. Нәтижесінде, халықтың орта және төменгі деңгейдегі топтары әлеуметтік проблемалардың ортасында қалды. Оған қосымша, пандемия кезінде азаматтардың қосымша шығындары да артты. Мемлекет азаматтарды төтенше жағдайлар барысында әлеуметтік қолдау мақсатында жәрдемақылар қарастырды. Дегенмен, бұл көмектер тәуекел тобындағы тұлғалардың мәселесін оңтайландыра алмады. Халықтың әлеуметтік көмекке зәру тобының саны артты. Бұл жағдайлар ішінара халық арасында атқарушы билікке деген наразылық туғызып, саяси астарға ие болды. Бізге ұқсас жағдай Еуропа елдері мен көршілес Ресейде де көрініс табууда. Төтенше факторлар халықтың әлеуметтік шиеленістерге тап болуына алып келді. Соңғы жылдардағы әлеуметтік өзгерістер елдегі кедейлік проблемасының өзектілігін айқындай түседі. Сондықтан қазіргі кезде көпбалалы отбасылардың, қарттардың, жұмыс істемейтін мүгедектердің және жастардың, әсіресе ауылдық аймақтарда тұратын тұрғындардың әлеуметтік жағдайлары өте төмен. Осыған дейін қолданылған жүйе заманауи жаңа өзгерістер мен реформаларды қажет етеді деп тұжырымдаймыз.

Әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы. Алматы, 2010 жыл, 1-бөлім, 1-бап.
2. Мухтарова К.С., Методологические основы исследования проблем бедности и меры её преодолению в Казахстане. /Автореферат диссертация на соискание ученой степени доктора экономических наук/ Алматы, 2002 год, 126, 246, 46-47с.
3. Томас Бюргенталь, Халықаралық адам құқықтары. Алматы, 2006 жыл, 266.
4. Жұмағұлов Ғ.Б., Ахметов А., Ахметова Г., Әлеуметтік қамсыздандыру құқығы – Оқу құралы, Алматы, 2005 жыл, 47-49б.
5. Проблемы борьбы с бедностью в странах Центральной Азии в условиях глобализаций. Алматы, 2004 год, 170с.
6. Бедность и безработица в Казахстане: проблемы, поиски, пути решения. Алматы, 2006 год, 178 с. Қазақстан қоғамы дамуының өзекті мәселелері. Алматы, 2010 жыл, 178б.
7. ҚР Президенті Н.Ә.Назарбаевтың «Қазақстандықтардың әл-ауқатының өсуі: табыс пен тұрмыс сапасын арттыру» тақырыбындағы Қазақстан халқына жолдауы. Астана, 2018 жыл, 5-6б
8. akorda.kz/kz/addresses/addresses_of_president/memleket-basshysy-nazarbaevty-n-kazakstan-halkyna-zholdauy. 2018 жыл, 5-қазан.

Аннотация: Основная цель статьи - раскрыть социальную природу проблемы путем изучения понятия «бедность» как явления, характеризующего низкий социальный статус общества. Это связано с тем, что феномен «бедности» - очень сложное понятие, которое на глобальном уровне изучалось зарубежными исследователями. Однако природа и специфика проблемы бедности в нашей стране еще требуют детального изучения. Основная задача статьи - дать исчерпывающее представление о понятии «бедность». Кроме того, в статье рассматривается актуальность

проблемы бедности в стране и в мировом масштабе. На основе информации, полученной с помощью методов социального контроля и анализа, определена социальная актуальность проблемы. Исследование было проведено в качестве инициативы по изучению бедности как социальной проблемы и рассмотрению способов предотвращения и борьбы с ней. Содержание статьи не только раскрывает актуальность бедности в современном обществе, но и отражает основные задачи изучения темы. Статья представлена как введение в изучение «социальной бедности».

Ключевые слова: бедность, уровень жизни, личность, социальное обеспечение, благосостояние, психологическое, бытовое, физиологическое, географическое, историческое, политическое.

Abstract: The main goal of the article is to reveal the social nature of the problem by studying the concept of «poverty» as a phenomenon that characterizes the low social status of society. This is due to the fact that the phenomenon of "poverty" is a very complex concept that has been studied at the global level by foreign researchers. However, the nature and specificity of the problem of poverty in our country still require detailed study. The main objective of the article is to give a comprehensive understanding of the concept of "poverty". In addition, the article examines the urgency of the problem of poverty in the country and on a global scale. On the basis of the information obtained using the methods of social control and analysis, the social urgency of the problem is determined. The study was conducted as an initiative to explore poverty as a social problem and to consider ways to prevent and combat it. The content of the article not only reveals the relevance of poverty in modern society, but also reflects the main tasks of studying the topic. The article is presented as an introduction to the study of «social poverty».

Key words: poverty, standard of living, personality, Social Security, well-being, psychological, domestic, physiological, geographical, historical, political.